

- зависимости от изменения их положения в пространстве / К.И. Вересотская // Вопросы психологии глухонемых и умственно отсталых детей / Под ред. И.М. Соловьёва. – М.: Учпедгиз, 1970. – С. 123-130.
4. Головчиц, Л.А. Особенности психического развития детей раннего и дошкольного возраста с нарушениями слуха / Л.А. Головчиц // Дошкольная сурдопедагогика: воспитание и обучение дошкольников с нарушениями слуха : учеб.пособие для студентов высш. учеб. заведений. – М.:Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – С. 56-72.
5. Леушина, А.М. Формирование элементарных математических представлений у детей дошкольного возраста: учеб.пособие для пед. ин-тов по специальности «Дошкольная педагогика и психология» / А.М. Леушина. – М.: Просвещение, 1974. – 368 с.
6. Никольская, И.А. Современные подходы к обучению математике детей с нарушениями слуха: учеб. пособие для студентов дефектолог. факультетов к курсу «Основы математики с методикой преподавания» / И.А. Никольская. – М.: В. Секачев, 2011. – 213 с.
7. Обухова, Т.И. Психокоррекционная и развивающая работа с детьми раннего и дошкольного возраста с нарушением слуха: учеб. -метод. пособие / Т.И. Обухова. – Минск: БГПУ, 2007. – 54 с.

The article presents the methodology and results of a pilot study aimed at investigating the characteristics of mastering the basic mathematical concepts preschool age children with hearing impairments.

Keywords: preschool age children, deaf and hard of hearing children, elementary mathematical representations.

Отримано 17.9. 2013

УДК : 376.64 :316.612

В.П. Старцева

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВЕ ОРІЄНТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗПР ЯК ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглядаються теоретичні аспекти вивчення соціально-побутового орієнтування дітей-сиріт молодшого шкільного віку із ЗПР.

Ключові слова: соціально-побутове орієнтування, затримка

психічного розвитку, діти-сироти молодшого шкільного віку.

В статті розглянуті теоретичні аспекти вивчення соціально-бытового орієнтування дітей-сирот молодшого шкільного віку з ЗПР.

Ключеві слова: соціально-бытове орієнтування, задержка психічного розвитку, діти-сироти молодшого шкільного віку.

Необхідною умовою успішної соціалізації дитини є зростання в сім'ї. Саме тут відбувається засвоєння первинних знань, вмінь та навичок щодо побуту і суспільних відносин, необхідних для подальшої життєдіяльності, саме тут соціальні норми перетворюються у внутрішні надбання особистості, спонуки її особистості. Позбавлення дитини такої умови, перебування в закладах інтернатного типу позначається на виникненні в неї особливостей та недоліків емоційного, інтелектуального, мовленнєвого та фізичного розвитку; труднощів у спілкуванні та поведінці, формуванні світогляду, особистісної сфери. Все це негативно позначається на успішності адаптації дитини до нових умов життєдіяльності; на процесі та прояві її соціально-побутового орієнтування; її соціалізації та подальшій інтеграції в суспільство.

Для розуміння суті СПО, його місця у процесі соціалізації дитини в умовах школи-інтернату, на нашу думку, корисним є наступне міркування. Розвиток особистості, як і будь-якої живої істоти, відбувається у процесі життєдіяльності, яка обумовлює комплексне становлення її якостей. Саме тому, потрапляючи до певного середовища, людина вимушена взаємодіяти з ним, відповідним чином функціонувати. У результаті вона повинна змінюватися, адаптуватися до обставин, які виникають у цьому середовищі. Цілеспрямоване формування якостей особистості дитини відбувається в процесі її адаптації передусім до педагогічного середовища. Тому основним засобом формування і розвитку особистості дитини є занурення її до спеціально створених педагогічних середовищ [8].

Виходячи з існуючих досліджень щодо проблеми, соціально-побутове орієнтування є ланкою, що об'єднує предметний світ та соціальні відносини, а також є необхідною складовою педагогічного середовища школи-інтернату у ланцюжку «природно-предметне середовище → педагогічне середовище школи-інтернату → соціальне середовище».

Саме у зазначеному контексті і розглядається нами сутність, значення та можливості вирішення проблеми СПО у психології та педагогіці. Соціально-побутове орієнтування розглядається як щабель на шляху соціалізації дитини, становлення її особистості, оскільки воно стосується її первинної зорієнтованості (передусім на рівні знань, навичок, вмінь) щодо найближчого оточуючого предметного та соціального середовища і стосується дій з предметним світом

(діяльності) та спілкування з людьми. Зміст СПО наповнюється суттю структурних компонентів, що умовно розподіляються між цими основними видами активності особи. СПО розглядається як механізм та показник успішності адаптації дитини до умов життєдіяльності.

Проблема СПО у спеціальній психології та педагогіці розглядається в контексті проблеми підготовки дітей з порушенням розвитку до життєдіяльності в сучасних соціально-економічних умовах. Її розв'язання забезпечується розробкою спеціально організованого корекційно-спрямованого навчально-виховного процесу з метою формування СПО дітей з урахуванням особливостей, недоліків та можливостей розвитку.

В корекційній педагогіці соціально-побутове орієнтування розглядається як важлива складова системи спеціальної освіти, корекційно-спрямований педагогічний вплив якої має забезпечити адаптацію дитини з вадами інтелектуального розвитку до життєдіяльності, сучасних соціально-економічних умов та інтеграції її в суспільство [2.; 3; 4; 5; 6 та ін.].

Проаналізуємо етимологію терміну «орієнтування» в загальній та спеціальній педагогіці і психології.

Визначення орієнтуванню як складній пізнавальній діяльності, що включає різні психічні функції – впізнання (ідентифікація), сприймання, спостереження за предметами і явищами, їх розташуванням, визначення напрямку руху тощо, – наведено в дефектологічному словнику. Тобто в поняття «орієнтування» включені не тільки вибір напрямку руху та орієнтування в просторі, але й процес дослідження властивостей як самого простору, так і об'єктів, що його наповнюють.

Дослідженнями П. Я. Гальперіна доведено надзвичайно важливу роль активної орієнтовної діяльності в процесі формування нових розумових понять у здорових дітей. Згідно твердження про ідентичність, рівнозначність основних факторів, які зумовлюють розвиток нормальної та аномальної дитини (Л. С. Виготський) висновки, зроблені вченим, стосуються також і дітей із ЗПР, що підтверджено багатьма науковцями (В. І. Лубовський, Л. І. Переслені, І. Ю. Кулагіна, К. С. Лебединська, У. В. Ульяновка, Ж. І. Шиф та ін.).

Вченими С. Я. Рубінштейн та А. Я. Івановою орієнтовна діяльність була запропонована для використання в якості критерію оцінки розумового розвитку дитини.

В загальній та корекційній педагогіці термін «орієнтування» включений до широкого кола спеціальних методик навчання: наприклад, з математики – орієнтування в умовах задачі, ручної праці – орієнтування в завданні (який передбачає аналіз наступного завдання, визначення етапів його виконання, способів дій і кінцевої мети; актуалізацію і аналіз знань, необхідних для виконання даного завдання, встановлення зв'язків між знаннями і тими діями, які їм відповідають тощо).

В посібнику В. І. Бондаря і К. В. Рейди розроблені показники рівнів орієнтованості учнів допоміжної школи на уроках трудового навчання, які можуть бути адаптованими до використання на заняттях з СПО.

Таким чином, процес орієнтування можна представити у вигляді наступного алгоритму дій: *процес сприймання* → *процес усвідомлення* → *пошук оптимального варіанту розв'язання проблемної ситуації* (соціальної чи побутової).

Соціально-побутова діяльність, будучи одним із видів діяльності, відповідає соціальним й індивідуальним потребам, сприяє формуванню духовності, високої культури, моральності, естетичності й вихованості. Вона забезпечує компенсацію недоліків у розвитку, соціалізацію й адаптацію дітей. Педагогічно обґрунтований, логічно впорядкований зміст щодо соціально-побутового орієнтування, що зафіксований у вигляді інформації в навчальних програмах і посібниках, є основою для засвоєння учнями способів дій для самостійної побутової діяльності [1, с.2-4.].

Отже, СПО як навчальна дисципліна, створює підґрунтя для вирішення багатьох соціальних і побутових проблем, від чого значною мірою залежить буття як особистості, так і суспільства в цілому.

На думку багатьох науковців (Дробот Л.С., Кондрашина В. Й., Коноплястої С. Ю., Г. М. Мерсіянової, Н. П. Іллащук, Шипіциної Л. М. та ін.) соціально-побутова підготовка дитини вважається однією з умов розширення світогляду учня, що сприяє всебічному розвитку дитини, зв'язку теорії з практикою.

Соціально-побутовий аспект становлення особистості – це аспект формування у неї ціннісних орієнтацій. Адже саме побут, проникаючи до всіх сфер життя особистості, органічно взаємопов'язується з сукупністю умов матеріального й духовного життя суспільства, визначає ієрархію цінностей в цілому [7, с. 11-12.].

Вчені переконані, що навчання соціально-побутового орієнтування має органічно вплітатись у виховну роботу з дітьми, проникати у всі сфери їх життєдіяльності. Адже закріплення набутих навичок відбувається під час повсякденних справ [9, с. 42]. При цьому відзначається, що більш значні труднощі діти, зокрема особи з розумовою відсталістю, зазнають під час розв'язання проблем соціально-емоційного плану (у відносинах «людина-людина»), а не побутового (у відносинах «людина-предмет») [9, с. 83].

В. В. Лебединський визначає, що в етіології ЗПР визначальними є конституційні чинники, хронічні соматичні захворювання, тривалі несприятливі умови виховання, органічна недостатність нервової системи резидуального або генетичного характеру. Особливості ж психічного розвитку відповідно позначаються на СПО, успішність якого забезпечується участю психічних функцій. СПО є практичним застосуванням набутих знань, умінь і навичок; складається з певних дій, діяльності, спілкування; забезпечується психофізичними функціями і

його успішність (відповідно до діяльнісного підходу) залежить від досконалості останніх. А тому особливості (недоліки) розвитку психофізичних функцій визначають і особливості СПО.

Так, О. В. Заширинською встановлено, що у формуванні затримки психічного розвитку церебрально-органічної генези певна роль належить соціальному чиннику у вигляді несприятливих умов виховання. У благополучних сім'ях, на думку Заширинської О.В., затримка психічного розвитку може бути подолана цілеспрямованою активізацією можливостей дитини. На думку науковця, у сім'ях, в яких не приділяють достатньої уваги дітям, психічний розвиток дитини з церебральною недостатністю ще більше сповільнюється за рахунок нашарувань мікросоціальної та педагогічної занедбаності.

Слід відзначити, що у психолого-педагогічних дослідженнях дитини із ЗПР майже завжди відзначається роль соціального фактору в затримці темпу психічного розвитку дитини. Згідно з деякими концепціями труднощі, які виникають у навчанні дитини, є результатом соціальної депривації – несприятливих умов життя та виховання. Залежність ступеня виразності затримки психічного розвитку від соціальних умов за рівності інших відзначала Т. О. Власова. На цей же феномен, з акцентом на соціально-культурні фактори, вказують українські психологи Т. Д. Ілляшенко та А. Г. Обухівська. Зокрема можна сказати, що недолік спілкування та інформації призводить до обмеження у дитини із ЗПР сенсорного, інтелектуального та емоційного досвіду.

Діти з різними формами ЗПР займають одне з провідних місць серед різних контингентів дітей з розумовою недостатністю та відрізняються від однолітків із недостатнім станом здоров'я й психічним розвитком. Такі діти мають низку особистісних особливостей (низька організація інтелектуальної діяльності, більша конформність, залежність від навколишніх, чутливість, тривожність, емоційна нестійкість і невтриманість, високе прагнення показати себе в кращому світлі, бути не гіршими за інших). Вченими (В. А. Лапшин, А. М. Парафіян, Б. П. Пузанов та ін.) доведено, що стан емоційно-вольової сфери і поведінки дитини із ЗПР відповідає попередній віковій стадії розвитку. Відзначається також зв'язок труднощів у міжособистісній взаємодії з наявністю в особи емоційних проблем. Наприклад, висока тривожність і чутливість школярів із ЗПР – одна з причин виникнення й поглиблення труднощів у спілкуванні, взаєморозумінні з однолітками. Невміння контролювати життєві ситуації, збільшене низькою самооцінкою, призводить до невпевненості у власному майбутньому.

Доведено, що властива дітям із ЗПР знижена працездатність і пізнавальна пасивність зумовлює те, що вони мають значно менший обсяг знань, умінь і навичок, ніж їх ровесники з нормальним інтелектом, несформованість діяльності та недостатню її урегульованість (Т. О. Власова, Г. Й. Жаренкова, Т. Д. Ілляшенко, Н. М. Компанець, В. І. Лубовський, Т. В. Сак, О. П. Хохліна, Н. А. Ципіна та ін.). Це

насамперед система знань та уявлень про навколишній світ, уміння оперувати цими знаннями, набутими в процесі щоденного спілкування з дорослими та однолітками, спостереження різноманітних явищ і предметів. На якості знань і вмінь суттєво позначається середовище, в якому дитина розвивалася та виховувалася, але не менше значення має і її здатність засвоювати досвід, розвиватися.

Як відзначається у дослідженнях Т. П. Вісковатової та С. О. Тарасюк, особливості соціального розвитку дітей молодшого шкільного віку із ЗПР знаходять свої прояви у тому, що діти не залишаються байдужими до оцінки результатів їх діяльності з боку дорослих, шукають у вчителя підтримки, підтвердження правильності своїх рішень, схвалення, виявляють зацікавленість у позитивних оцінках своєї діяльності та дуже засмучуються невдачами.

Дані науки та практики свідчать, що діти із ЗПР, які виховуються в різних соціальних умовах, мають певні несхожості: більш широке коло соціального спілкування у дітей, які виховуються вдома, призводить до більшої зорієнтованості на дорослого, який чекає від дитини соціально сприйнятливої поведінки. Відбувається формування прагматичного стилю спілкування між дитиною та дорослим. У домашньої дитини він формується швидше, ніж у дитини-сироти із ЗПР. Ці особливості, на думку науковців, не є специфічними та тими, що впливають з інтелектуального дефекту дитини із ЗПР, а скоріше мають соціальний характер. Це є підтвердженням думки, яку висловив Л. С. Виготський, що “вирішує долю особистості в останньому не дефект сам по собі, а його соціальні наслідки, його соціально-психічна реалізація”. З метою виправлення подібних негативних явищ слід визначати цілеспрямовані психолого-педагогічні умови організації соціального середовища, у якому перебувають діти із ЗПР.

Дослідження В. В. Лебединського довели, що в умовах безпритульності формується патологічний розвиток особистості із затримкою психічного розвитку за типом психічної нестійкості: невмінням гальмувати свої емоції та бажання, імпульсивністю, відсутністю почуття обов'язку та відповідальності. В. Нікішина визнає, що в умовах гіперопіки психогенна затримка емоційного розвитку проявляється в формуванні егоцентричних настанов, нездатності до вольових зусиль, праці.

Дослідження В. І. Лубовського, Т. О. Власової, Н. А. Ципіної, С. О. Тарасюк показали, що діти із ЗПР, на відміну від нормально розвинутих дітей, мають запізніле формування навичок самообслуговування, недосконало орієнтуються в побуті та найближчому середовищі, певною мірою беруть участь в іграх ровесників і не контрастують з ними, як це буває з розумово відсталими, виявляють ознаки асоціальності (нехтування своїми обов'язками, невиконання обіцянок, несприйняття критики, ворожість до людей, які прагнуть тримати дитину в соціально припустимих рамках).

В. І. Лубовський ці особливості пов'язував із тим, що прийом і переробка інформації в дітей із ЗПР відбувається уповільнено, не в такому обсязі, як у дітей з нормальним розвитком.

Насамперед ці знання вужчі порівняно із знаннями здорових дітей. Так, на початку шкільного навчання діти із ЗПР часто не можуть відповісти, де вони живуть, як дістаються з дому до школи, не знають найближчих магазинів, того, що в них купують. Часто ці діти не розуміють родинних зв'язків – наприклад, між своїми батьками та дідусем і бабусею. Вони можуть не знати послідовності в днях тижня, в місяцях та порах року. Називаючи окремі пори року, вони не можуть назвати їх ознаки чи називають лише одну-дві, не знають, чим займаються люди в різні пори року, як поводяться тварини, птахи.

Дослідження Т. Д. Ілляшенко доводять, що з початком навчання в школі виявляється недостатнім і розвиток усного мовлення дітей цієї категорії. На побутовому рівні воно здебільшого буває задовільним. Діти невимушено спілкуються між собою на перерві, але якщо прислухатися, як зазначає Т. Д. Ілляшенко, то виявляється, що мовлення складається з коротких прохань, відповідей, окликів, які часто підтримуються виразними жестами.

В. Й. Кондрашин вказує, що діти із ЗПР з різною мірою зацікавленості сприймають все, що пов'язане з працею. Як відзначає науковець, лише невелика кількість дітей-сиріт може обслужити себе самостійно – залатати дірку, пришити гудзика, слідкувати за своїм зовнішнім виглядом. Дослідження В. Й. Кондрашина також показують, що діти-сироти із ЗПР характеризуються інтелектуальною пасивністю, обмеженим обсягом знань і уявлень про навколишнє, недорозвиненням мови і мовлення, близькою конфліктною готовністю, недостатньо критичним ставленням до себе, підвищеною залежністю поведінки від ситуації, несформованістю особистісного співпереживання.

Як зазначають О. Винникова та О. Слепович, діти-сироти молодшого шкільного віку із ЗПР володіють знаннями про елементарні соціальні норми поведінки, однак у реальному житті дуже часто їх не дотримуються та порушують. Основна причина цього, на думку науковців, – це особливості мотивації дитини, яка змінюється при переході від вербального до реального плану дій. Уявлення про соціальні норми у молодших школярів із ЗПР мають розмитий характер. Зокрема аморальні засоби вирішення моральних проблем усвідомлюються дитиною як соціально припустимі.

Діти з ЗПР, як і діти-сироти, характеризуються особливостями а недоліками розвитку всіх сфер психіки, діяльності та спілкування, які негативно можуть позначитися на їх СПО. Однак, спеціальних цілісних досліджень, спрямованих на вивчення та формування СПО у дітей-сиріт, з урахуванням його суті, складових, не проводилось. Відсутність же відповідних розробок у практиці роботи спеціальних шкіл для таких дітей позбавить і надалі можливості більш ефективної їх підготовки до

життя та успішної інтеграції у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Дробот Л. Стандартизація освітньої галузі «соціально-побутове орієнтування в допоміжній школі» / Л. Дробот // Дефектологія. – 2003. – №1. – С. 2-4.
2. Дробот Л.С. Формування санітарно-гігієнічної культури в розумово відсталих учнів у процесі навчання соціально-побутового орієнтування : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Дробот Людмила Степанівна. – К., 2006. – 173 с.
3. Жиленкова В. Е. Изучение темы “Культура поведения” на занятиях по социально-бытовой ориентировке с учащимися специальной школы 8 вида / В. Е. Жиленкова // Дефектология. – 2000. – №4. – С.54-59.
4. Зыкова Т. С. Социально-бытовая ориентировка в специальных (коррекционных) образовательных учреждениях I и II вида : пособие для учителя / Т. С. Зыкова, Э. Н. Хотеева. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 199 с. – (Коррекционная педагогика).
5. Мамичева Е. В. Психологические особенности формирования навыков самообслуживания у учащихся младших классов вспомогательной школы : дис. ... канд. психол. наук.: 19.00.08 / Мамичева Елена Владимировна. – К., 2000. – 180 л.
6. Павлова Н. П. Моделирование реальных ситуаций на занятиях по социально-бытовой ориентировке / Н. П. Павлова // Дефектология. – 1987. – №2. – С. 26-33.
7. Петінова О. Б. Соціально-побутове в ціннісних орієнтаціях особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 “Історія філософії” / О. Б. Петінова. – О., 2004. – 20 с.
8. Шарко В. Д. Методична підготовка вчителя фізики в умовах неперервної освіти : [монографія] / Шарко В. Д. – Х. : Видавництво ХДУ, 2006. – 400 с.
9. Шипицына Л. М. “Необучаемый” ребёнок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта / Шипицына Л. М. – [2-е изд., перераб. и дополн.]. – СПб. : Речь, 2005. – 477 с. 139.

The article deals with the theoretical aspects of the welfare orientation of orphaned children of primary school age with mental retardation.

Keywords: welfare orientation, delay of mental development, orphaned children of primary school age.

Отримано 19.9.2013